

Jean-Luc Nancy. De kunst van het denken. Onder redactie van Ignaas Devisch, Peter de Graeve en Joost Beerten

Ruud Kaulingfreks

DENKEN MET KUNST

Jean Luc Nancy is misschien een van de meest fascinerende filosofen van de laatste decennia. Wereldwijde aandacht voor zijn werk neemt nog steeds toe. Ook in de Nederlanden is zijn werk niet onopgemerkt gebleven; een groeiende groep specialisten getuigt van een bloeiende receptie. Desondanks is er maar weinig van Nancy zelf in het Nederlands verschenen. Het is alleen daarom al heuglijk dat recentelijk *Jean Luc Nancy. De Kunst van het denken* is verschenen. Een bundel waarin naast fragmenten van de meester zelf, essays over Nancy zijn opgenomen. De opzet van het boek is niet alleen Nancy te introduceren maar ook zijn receptie. Het boek beperkt zich tot zijn kunstfilosofische denkbeelden.

Nancy en Heidegger

Jean-Luc Nancy heeft vooral wereldfaam verworven met zijn essays over politiek en niet-excluderende gemeenschappen. Hij zoekt naar niet-identiteiten en doet dus een poging de gemeenschap voorbij een metafysische categorie te denken. Omdat Nancy sterk beïnvloed is door Heidegger, zal ik eerst een korte indruk geven van deze achtergrond. Evenals Heidegger probeert Nancy voorbij de metafysica en haar geweld te denken. Dat wil zeggen, voorbij een denken dat alles onder het dictaat van het voorstellende denken plaatst. Door een identiteit te poneren maakt het voorstellende denken elk zijnde tot voorwerp; het wordt voorhanden. De wereld wordt zo, aldus Heidegger, binnen handbereik geplaatst en gereduceerd tot iets dat beheersbaar en berekenbaar is. Dat is het intrinsieke geweld van de metafysica volgens Heidegger.

Welnu, voor Nancy geldt een dergelijke voorstelling van zaken ook voor de notie *gemeenschap*. Ze is een voorwaarde voor het menselijk bestaan als erzijn (Heidegger: *Dasein*). Ons erzijn is mede-zijn. Het is dus niet mogelijk om ons buiten de gemeenschap te denken. Wij zijn al in aanvang ingebed in een gemeenschap. We bestaan niet zonder de anderen. Het besef mens te zijn houdt pluraliteit in; ik deel dat met anderen. We zijn dus nooit alleen. Dit altijd met-anderen-zijn is niet iets waar we iets mee kunnen in de zin van regelen of ordenen. Het is een gegeven dat al aanwezig is voordat we er over spreken, en in die zin gaat de gemeenschap ook vooraf aan het voorstellende denken. We spreken *vanuit* de gemeenschappelijkheid.

Als zodanig kunnen we niet over de gemeenschap praten. Zodra we er over praten, maken we 'gemeenschap' tot een werkbare voorstelling, en nemen we er als het ware afstand van. Het mede-zijn, het met anderen zijn, is onwerkbaar. Het kan alleen werkbaar zijn - dat wil zeggen onderwerp van geregel - wanneer wij het voorhanden maken, wanneer wij er een identiteit aan geven. Op die manier identificeren we het gemeenschappelijke en plaatsen het onder het dictaat van het voorstellende denken. Zo lijkt het gemeenschappelijke een voorstelling te kunnen worden. Het wordt een voorwerp, iets dat we kunnen onderscheiden, waarmee we iets kunnen doen en wat we in een discours van regelingen kunnen beheersen. Daarmee verliezen we echter het zicht op het altijd-met-anderen-zijn en doen we zelfs alsof het mogelijk is om zonder gemeenschap te zijn. Met andere woorden, de werkbare gemeenschap is een *ersatz* van de onwerkbare gemeenschap. Datgene wat er altijd is. De onwerkbare gemeenschap ontsnapt aan onze voorstelling; het is ons letterlijk 'gegeven'.

Het esthetische voorbij de metafysica

Nancy's poging het sociale voorbij de metafysica te denken verraad een diepe esthetische preoccupatie. Net als bij Heidegger, is het esthetische bij uitstek de plek waar we voorbij het voorhanden-zijn kunnen dichten en denken. Zoals Kant al had uitgelegd is het esthetische louter een zaak van contemplatie. We kunnen er niks mee behalve aanschouwing. Hij karakteriseert het als 'belangeloos welbehagen'. Daaruit trekt Kant de conclusie dat het een gevoel is van niemand in het bijzonder, en in die zin is het esthetisch oordeel algemeen en vrij; er is geen verreichend doel mee gemoeid, zelfs geen lichamelijk genot. Het esthetisch oordeel is 'doelmatigheid zonder doel'. Het dient alleen een eigen doelmatigheid in het object van de aanschouwing zelf en niks erbuiten. Nogmaals: met het esthetische kunnen we niks, het is in deze zin onwerkbaar. Voor Heidegger vormt deze karakterisering van Kant de basis om het esthetisch object als de bron van een wereld te zien. Het esthetische object (veelal een kunstwerk maar niet per se) past niet in het verband der dingen maar creëert een eigen verband, het maakt een wereld. Het esthetische stelt de wereld in een nieuw licht. Het esthetische is het onwerkbare *par excellence* en omgekeerd ook het onwerkbare is esthetisch. Het esthetische laat zien dat het zich niet aanpast aan het functionele verband van een wereld en het kan ook niet opgenomen worden in een werkbare wereld. De esthetische ervaring laat iets zien dat buiten de kaders van het ingestelde is en waarin we in opgenomen zijn. De ontmoeting met het esthetische, van een kunstwerk, zoals Heidegger het beschreef, is als een ontmoeting met een persoon wiens wereldbeschouwing ons tot een confrontatie met de onze dwingt. Kunst is een stoot (*Stoss*) die ons ontheemd. We kunnen er niks mee. Net zoals de angst een stemming is die het Er-zijn ondergaat als het geconfronteerd wordt met de geworpenheid in een wereld die als zodanig geen betekenis heeft. Alle dingen in de wereld hebben betekenissen, vormen een wereld, maar de aarde onderscheidt zich daarvan. Het kunstwerk toont de strijd tussen wereld en aarde. Daardoor worden we ontheemd. Het laat ons iets zien wat onwerkbaar is en daarmee wordt ons ook iets duidelijk van ons eigen bestaan. Kunst openbaart op een eigenaardige wijze hoe wij ervoor staan, zonder aan te wijzen maar door te tonen. Kunst toont door te verzwijgen, door alleen zichzelf te tonen en enkel dat. Daarmee appelleert ze aan ons bestaan zelf. Volgens Heidegger is dit het gebeuren van waarheid, ofwel de waarheid van de kunst. Kunst openbaart en verhuult tegelijkertijd en ze raakt ons in ons wezen. Ze maakt open.

Geen wonder dat filosofen die voorbij de metafysica proberen te denken bij het esthetische en de kunst terecht komen. Beter gezegd, het esthetische heeft de hoogste prioriteit voor zowel Heidegger als Nancy. Voor Heidegger komt het neer op de ontheemdende werking van het

kunstwerk. Bij Nancy is het esthetische verbonden met zijn begrip van de onwerkbare gemeenschap.

Nancy en de kunsten

Nancy moet gezien worden als een belangwekkende denker over kunst en esthetica. Zijn eerste boek, in samenwerking met Lacoue-Labarthe *le titre de la Lettre* (1973), refereert al naar literatuur. Later zal hij wederom met Lacoue-Labarthe *L'absolu littéraire* (1987) publiceren, een studie van de romantiek, waarin hij stelt dat de auteur zichzelf tot oeuvre maakt, een zelf producerend iemand. Literatuur realiseert zichzelf als oeuvre. Maar door het verschil tussen leven en kunst op te lossen zoals in een *Gesamtkunstwerk*, lossen ook de kunst en het leven op. Voor Nancy is de afstand tussen beide essentieel.

Hij heeft ook vele tentoonstellingscatalogi geschreven en is zelf actief dichter en toneelschrijver. In deze zin is het niet verwonderlijk dat de Nederlandse bundel van Artikelen zich richt op de esthetische theorieën van Nancy. Het boek introduceert Nancy als een denker met uitgesproken ideeën omtrent kunst. Hij probeert de kunst te denken in een tijd dat ze voorbij lijkt te zijn, een tijd dat de kunst zich manifesteert in haar dood. Dat betekent haar fundamenteel weer te overdenken. Vanaf haar eerste verschijning tot aan nu is de kunst aan haar verdwijning bezig. Steeds weer wordt ze dood verklaard en dat is haar waarheid. Hiermee weten we nog niet hoe de kunst te overdenken. Volgens de samenstellers van de bundel is dat de centrale vraag: 'Wat blijft er over van de kunst en over welke kunde beschikken we nog om over kunst te denken?' (9).

Kunst is niet nabootsend maar een presentie. Ze verwijst niet, ze toont zichzelf. Daardoor moet er ook een afstand bestaan met het leven. Het kunstwerk heeft een eigen materialiteit die zich aan ons presenteert. Dit gebeurt door middel van de tastzin. Tactiliteit is de basis van de esthetische ervaring. *We voelen* het werk, ook in het theater of in dans. Dit 'voelen' maakt dat alles lichamelijk is, op de huid zit. Dit voelen wordt gedragen door artistieke technologieën. In kunst is er altijd sprake van verschillende zintuigen onder aanvoering van tactiliteit. Door nieuwe combinaties ontstaan dus ook nieuwe kunsten die ons verder sensibiliseren zoals bv fotografie, cinema, computer, enz. Telkens weer staat de sensibilisering centraal. In de bundel is een prachtig fragment opgenomen over primitieve grotschilderingen in de grotten van Cosquer. Schilderingen van handen, afdrukken ervan, de handen zelf dus, als een tonen en verder niks. Als een zuivere presentie, een existentie buiten een Idee of vastgestelde zin. Hetzelfde gebeurt met een fragment van een essay over het portret. Het portret verwijst niet naar een bepaalde persoon, want die kennen we vaak niet, maar het roept zichzelf op. Het verwijst niet naar een identiteit maar roept een intimiteit op. Het is een portret van een gelaat niet van een subject, dat wil zeggen we denken niet na over de geportretteerde maar alleen over een gelaat. Het nodigt uit tot de tactiliteit van het gezicht zelf.

Kunst geeft zin door ons haar presentie te tonen, een gebaar voorbij het idee, voorbij zin. In een van de vertaalde essays zegt Nancy het zo: 'De zin die de wereld is, die immanente zin van er te zijn en niet anders, toont hier zijn transcendentie, namelijk dat hij geen zin heeft, dat hij weigert te worden opgenomen in een of ander Idee of Doel, maar zich altijd presenteert als zijn eigen bevreemding' (37).

Met dat soort zinnen toont Nancy zich als een Heideggeriaan in hart en nieren en tegelijkertijd een denker van de kunst in ons huidige tijd. Hoe kunnen we de kunst vandaag de dag denken? Jean-Luc Nancy geeft ons een aantal bruikbare aanknopingspunten. Tevens laat hij

zien hoe verknoopt het denken van het esthetische is met het politieke denken. Esthetica geeft ons de mogelijkheid om over de cultuur na te denken voorbij excluderende identiteiten, vanuit sensibiliteit in plaats van uit de heerschappij van het poveren dat alles in geordende en uit elkaar gehaalde hokjes plaatst.

Een ongemakkelijke bundel

Maar deze bundel maakt een kennismaking met Nancy niet gemakkelijk. Hoewel het idee aardig lijkt om fragmenten van de Franse denker af te wisselen met artikelen van Nederlandstalige deskundigen, wordt hierdoor de helderheid niet vergroot. De teksten van Nancy zijn zeer fragmentarisch. Nou schrijft hij zelf regelmatig fragmentarisch, maar in zijn eigen boeken is de samenhang tussen de fragmenten en zijn eigen inzet zeer goed te volgen. In *Jean-Luc Nancy. De kunst van het denken* is het echter niet duidelijk – ondanks de korte introducties - waarom voor deze teksten is gekozen en wat de inbedding ervan is in Nancy's oeuvre. De eerste twee teksten over de portretkunst en over de grotschilderingen zijn enigszins substantieel, de andere twee zijn meer impressies dan echt uitgewerkte essays. Dat er voor de verschillende kunsten is gekozen overtuigt niet. Daarvoor is Nancy's fragment over literatuur te summier. Zo ook zijn tekst over film, met het bijkomstige probleem dat Nancy het over de films van de Iraanse filmmaker Kiarostami heeft, een niet al te bekende cineast. Maar het grootste probleem van het boek zit in de commentaren. De achterliggende gedachten ontgaat mij als lezer. In eerste instantie zou men denken dat bij iedere tekst van Nancy een soort interpretatie en uitleg van een deskundige zou volgen. Ergens is die lijn ook te bespeuren. Ignaas Devisch schrijft bijvoorbeeld over het portret, Francis Smets over Cosquer, Frank Maet over film en Aukje van Rooden over literatuur. Het probleem is dat ieder van deze schrijvers meent de gedachten van Nancy over kunst in zijn algemeenheid ook te moeten uitleggen, waardoor er behoorlijk wat herhalingen ontstaan. Hierbij komt dat ze niet altijd specifiek op de voorafgaande tekst ingaan, maar soms op een ander fragment van Nancy, waardoor de teksten eerder verwarren in plaats van verhelderen. Het grootste probleem is echter de moeite die alle auteurs hebben met de reikwijdte van hun bijdrage. Men hinkt veelal op twee gedachten: enerzijds een introductie over de essays van Nancy, en anderzijds een tekst waarin verder wordt uitgeweid over zijn filosofie. Dat levert niet altijd heldere teksten op die iets substantieels toevoegen maar eerder in de weg zitten voor het begrip en appreciatie van Nancy.

Niet dat de essays niet goed zouden zijn. Integendeel, de auteurs hebben kennis van zaken, maar ze kunnen net niet genoeg uitweiden. Uitzondering hierop zijn de laatste twee teksten van Henk Oosterling en Peter de Graeve.

Voorals Henk Oosterling schreef een zeer heldere introductie in het denken van Nancy, uiteraard gelardeerd met zijn eigen begrippen en opvattingen. Het is een raadsel waarom zijn tekst niet de bundel opent. Voor Nancy is meervoudigheid de grond van kunst. Er is geen unificerende grond van waaruit de kunstenaar zou kunnen putten en daarmee kan kunst ook geen nabootsing of representatie zijn. Evenmin slaagt de kunst er in een eenheid te realiseren. Deze onmogelijkheid of aporie van onvermogen - het oplossen van de spanning tussen kunst en leven - is totaliserend en uiteindelijk zelfdestructief: zowel kunst als leven worden vernietigd. Het gaat er Nancy om op de grens van de ervaring te staan, op een exces volgens Oosterling, daar waar een existentiële siddering alles doortrekt. De aporie van het eindige en oneindige, of van meervoudigheid en eenheid. Kunst plaatst zich in een "tussen" beide. Maar dit tussen is geen topos maar een beweging, oftewel inderdaad een siddering. Voor Oosterling gaat het dus om een inter-esse en van daaruit intermedialiteit zoals we het

kennen van zijn eigen werk. Hiermee legt Oosterling een relatie tussen de esthetica van Nancy en een politieke theorie waarmee we zowel de kunsten als de cultuur in zijn algemeenheid kunnen doordenken.

De Graeve plaats Nancy's opvattingen over de esthetische ervaring binnen het kader van de onmogelijkheid van de metafysica. In een wereld waar fragmentatie centraal staat is het verlangen naar heelheid en eenheid niet meer mogelijk. Binnen deze tragiek tracht Nancy zich 'ondragelijk lang op (te) houden in de onzekerheid voor ieder mogelijk springen' (156) Kunst laat ons dit moment steeds zien en de esthetische ervaring maakt het zintuiglijk.

De grote waarde van het boek is al met al dat de lezer snel op zoek zou moeten gaan naar boeken van Nancy om het allemaal echt en rechtstreeks te lezen. Misschien wordt het tijd dat we Nederlandse vertalingen krijgen van zijn boeken en monografieën over hem.

Jean-Luc Nancy. De kunst van het denken. Onder redactie van Ignaas Devisch, Peter de Graeve en Joost Beerten. Kampen: Klement 2007.

Ruud Kaulingfreks is kunstfilosoof, socioloog en organisatieadviseur. Als universitair docent Organisatie-ontwikkeling is hij verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek en als Professor in Critical Approaches to Consultancy aan de Universiteit van Leicester.

Geplaatst op 12 september 2008

© Estheticatijdschrift.nl

Gedownload van de pagina's van <http://www.estheticatijdschrift.nl>